

Garip

ENDÜLÜS' TE İSLAM

DÜŞÜNENİN BAŞKENTİ KURTUBA

ENDÜLÜS'TE İSLÂM
Düşüncenin Başkenti Kurtuba

Roger Garaudy

Çeviren: Cemal Aydın

YİTİRİLMİŞ MEDENİYET

Roje Garodi (Roger Garaudy), bu eseri müslüman olduktan beş sene sonra kaleme aldı. O yüzden de bu çalışma, güçlü düşünürün İslâm'ın dünü ve bugünüyle ilgili engin tefekkürünün ürünüdür.

Batı'nın ve Doğu'nun bütün bilim ve fikir adamlarını kendisine hayran bırakan Endülüs Medeniyeti nasıl bir medeniyetti? Üç semavî dinin mensuplarını barış içinde bir arada yaşatmış, insanlığın gelişip yükselişi yolunda onları bir araya getirmesini bilmiş o medeniyette neler olmuştu? Gelişmesinde önemli bir kilometre taşı olan bu medeniyette bilim, felsefe, sanat, kültür ve edebiyat nasıl boy atmıştı?

Roger Garaudy bütün bu sorulara en doyurucu cevapları vermekle kalmıyor, şayet o medeniyet yaşatılabilseydi, günümüz insanlığının kesinlikle büyük bir huzur ve sükûn içinde kardeşçe yaşayabileceğini de savunuyor.

Garaudy'ye, göre manevî yanı güçlü insanî, evrensel bir Rönesans, 16. yüzyılda ortaya çıkan maddeci ve Allah'ı inkâr eden Rönesans'tan üç yüzyıl önce, yani 13. yüzyılda İspanya'da, Müslüman Endülüs'te doğabilirdi. Ama doğamadı. Kimler yüzünden ve neden? İşte Garaudy bu meseleyi gündeme getiriyor.

Bununla da yetinmiyor, o zaman doğmayan evrensel çaptaki hakikî Rönesans'ın, eğer Müslümanlar ilmî ve fikrî

cihadı gerçekleştirebilirlerse, çok yakında kesinlikle ortaya çıkarabileceği müjdesini de veriyor.

Böyle bir Rönesans'ın gerçekleşmesinin, insanlık için kaçınılmaz olduğunu önemle vurguluyor. Çünkü Garaudy'ye (ve Garaudy gibi birkaç Batılı büyük fikir adamına göre) Batı medeniyeti, Rönesans'tan bu yana Tanrı'yı ve O'nunla birlikte de manevî değerlerini kaybetmiş, tam bir materyalist bataklığa sürüklenmiştir. İslâmî tabirle, nefsin doymak bilmez arzularının kulu, kölesi olmuştur. O yüzden sürekli üretmek ve habire tüketmekten başka bir gaye gütmemektedir.

Kısacası, mütefekkirimize göre, Batı dünyası ruhunu kaybetmiştir. Batı'yı çıldırmışçasına taklit eden diğer dünya ülkeleri de ruhlarını kaybetmek üzeredir. Bu ruhunu kaybediş, Allah'ını kaybediş, dolayısıyla da manevî değerlere sırtını dönüş, hem Batı'yı, hem de Batı ile birlikte bütün dünyayı intihara sürüklemektedir.

Garaudy açısından, bu intiharı önleyebilecek tek çare, İslâm'ın yeniden kendine gelmesi, ilk yüzyıllarındaki atılım ruhuna tekrar kavuşması, tek kelimeyle dirilmesidir.

İslâm'ın, Endülüs Medeniyeti gibi altın çağını bir kere daha oluşturabileceğinden kesinlikle emin olan yazar, bu İslâmî uyanış veya dirilişin mutlaka gerçekleşeceğini ve gerçekleşmesi gerektiğini savunuyor.

Bu eser, işte böylesi yüce bir idealin ve evrensel çapta büyük bir çilenin ürünüdür.

Cemal Aydın
Sultanahmet, 10 Eylül 2014

GİRİŞ

Nüfusuyla, özellikle de düşünce ve kültür parıltısıyla dünyanın en büyük şehri Kurtuba, Endülüs'ün atan kalbi iken, 9. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında Endülüs'te¹, kusursuz bir akıl ve muhakeme gücünden kaynaklanan yepyeni bir dünya, insan ve Tanrı anlayışı doğdu.

Racır Beykın'ın (Roger Bacon) da itiraf ettiği gibi *deneysel bilim* orada ortaya çıktı. Bu *deneysel bilimi* oradan alıp bütün Avrupa'ya yayan da Roger Bacon oldu.

Bu bilim, *bilgelikten* -araştırmanın gayeleri üzerine tefekkürden- de, *imandan* da asla ayrılmamıştı. Yani sebepten sebebe ilerleyen bilimin ve gayeden gayeye yükselen hikmetin hiçbir zaman ilk sebebe ve nihâî gayeye erişemeyeği bilincinden uzaklaşmamıştı. Bilimin ve bilgeliğin sınırlarını ve ön kabullerini* içinde barındıran iman, Endülüs İslâm'ının bakış açısına göre, sınır tanımayan bir akıl demekti.

¹ Endülüs kelimesiyle Arapçada, sadece bugün Andalucia adıyla bilinen bölge değil, aynı zamanda bütün İber Yarımadası, yani İspanya'nın tamamı kastedilir.

* “Ön kabul” ifadesini, postulat yerine kullanıyoruz. Bilindiği gibi “belli bir disiplinin temel ilkeleri” demek olan “postulat” veya “postüla”, kısa ve açık olarak şöyle tarif ediliyor: İspata gerek duyulmadan doğru, gerçek veya gerekli olduğu kabul edilerek bir fikre temel teşkil eden, bir fikre temel olarak alınan esas, ifade, prensip. Ön kabul, “postulat” kelimesinin yerini tam karşılama da, zihnimizde ondan çok daha

Bilgelikten ve imandan ayrılmış bilimi başlı başına bir gaye hâline getiren, “Niçin?” sorusunu sormayan, gaye, sınır ve ön kabul meselesini sorgulamayan hâlihazırdaki pozitivizme, aklın budanmış bu bakış açısına gelince, bu anlayış insanlığın tamamını intihara sürükleyecek bir tehlike arz ediyor.

Hiroşima’da bir anda 70 bin kişi öldürüldü. Bugün ise dünyamız, bir milyon Hiroşima bombasına denk bir öldürme gücüne, yani 70 milyar insanı, yani şu an yeryüzünde yaşayan insanların on beş kat daha fazlasını yok etmenin teknik imkânına sahiptir.

Bilim ve tekniğin bize yeryüzündeki her tür hayat izini ortadan kaldırma imkân ve *vasıtalarını* verdiği andan itibaren *gayeler* meselesi artık görmezlikten gelinemez ve geçiştirilemez: Ya bu çok önemli problemin şuuruna varıp bilim ve teknik imkânlarımızı insanların hürriyetinin ve gelişiminin hizmetine sokacağız, ya da kendimizi bu “*vasıtalar dinine*” teslim edip fertler, gruplar ve milletler arasında estirilen “terör dengeleri”nin beşeriyeti toptan bir intihara sürüklemesini bekleyeceğiz.

İnsanoğlunun geldiği şu yeni safhada, bilimi hikmetten de, imandan da ayırmayan o kusursuz akıl ve muhakeme gücünü yeniden bulup seferber etmek, hiçbir zaman bu kadar hayati bir önem ve âciliyet kazanmamıştır.

O hâlde bu kitap sadece bir tarih kitabı değildir. Meğerki geleceğimizin tarihi ile kaybedilmiş boyutlarımızın ve onları yeniden diriltme mecburiyetinin tarihi de tarihe dâhil edile, tarihten sayıla...

açık ve anlaşılır bir kavram niteliği taşıyor. Postulat için uydurulan “konut”, “koyut”, “ön doğru” veya eski tabir olan “mevzua”dan daha açık bir netliğe sahip. Felsefeyle haşır neşir olan okuyucu, bizi bağışlasın ve her ön kabul ifadesini gördüğünde, postulatı anlasın, çev.

Müslüman Endülüs'te olup bitenleri anlatmaktan maksadımız, şanlı bir ölüye bir anıt mezar inşâ etmek değil, aksine Endülüs'teki İslâm düşüncesi ile Yahudi-Hıristiyan düşüncesinin o çarpıcı birlik ve beraberlik anlayışını, ruhunu günümüze taşımaktır. Birbirinden ayrılmaz bir şekilde hem Musevî, hem İsevî, hem de İslâmî olan İbrahîmî geleneğin bakış açısından yola çıkarsak, umarız medeniyetimiz hayata –ve daha doğrusu hayatta kalma-ya– tekrar yönlendirilebilir. Çünkü gayeler ve iman üzerinde tefekkür, ekonomik büyüme konusunun olduğu kadar, nükleer silâhlanma, uzayın fethi, biyolojide genetik manipülasyon konularının da ahlâkî boyutlarını tartışmaya açacaktır. Zaten önemli olan da yeni güç ve imkânlarımızı insanî, yani ilâhî gayelere yönelik olarak düzenleyebilmektir.

* *

*

Müslüman Endülüs ve manevî başşehir Kurtuba, neden o ışıldaşın, böylesine parlak bir medeniyetin merkezi oldu?

Hız. Peygamber Arabistan'da, İslâm'ın Mesajını kanun tanımaz barbar bir dünyaya (cahiliyeye) duyurup kabul ettirebilmek için uzun bir mücadele vermek zorunda kaldı. Sonuçta, İlâhî kanun orada, o zamana kadar manevî bir çöl olan o yerde, katıksız saflığıyla kabul ettirilip yerleştirildi.

Bu Mesaj oradan bütün yeryüzüne taşındı, eski ve yüksek kültürler içinde kök saldı. Özellikle de Zerdüş'tün nebevî mesajını bilen Pers İmparatorluğu'nda ve Grek düşüncesi ile Yahudi-Hıristiyan inancının mirasçısı Bizans İmparatorluğu'nda... Daha sonra İslâm, Gazneli Mahmud'un kanlı seferiyle değil, bu sefere katılan El-Birûnî'nin (973-1030) bilgeliği sayesinde Hind'in yüksek manevî ufkuyla tanıştı.

Biz burada ne özgün Arap İslâm'ını, ne de İslâm'ın İran ve Hint açılımlarını ele alacağız. Sadece İslâm inanç ve kültürünün Endülüs'te ve Batı'da ıslıl ıslıl güneş gibi parladığı asıl merkez olan Kurtuba'daki gelişimini inceleyeceğiz.

Batı dünyasına gelen bu İslâm, Kurtuba'da en güzel semeresini verdi:

Felsefe, Müslümanlardan, İbn Meserre'den İbn Arabî'ye, İbn Hazm ve İbn Bâcce'den İbn Tufeyl ve İbn Rüşd'e, Musevî düşüncesinde olup da aynı manevî gelenek içinde yerini alan İbn Cebiol'dan İbn Meymun'a...

İber Yarımadası'nda İslâm'dan önce yerleşip kökleşen (Aryuşçu ve Prissillanci Hıristiyan mezhepleri de İslâm'ın buraya gelip yerleşmesine zemin hazırlamışlardır) Hıristiyanlık, şu büyük açılımcı simalar sayesinde, (İslâm'la) çatışma dönemlerinde bile, kendini zenginleştirmesini bilmiştir. Bu simalardan biri, her üç dinden de bilgin ve şairleri çevresinde toplayan Bilge Kral Alfonso'dur (1252-1284). Daha sonra, Arap dilindeki kültür eserlerini Lâtinçeye çevirten Toledolu Piskopos Raymond (12. yüzyıl) ile de İslâm'ı anlama yolunda bir Hıristiyan geleneği başlatılmıştır. Bu gelenek Ramon Lule (Ramon Lulle, 1233-1316) ile birlikte Lâtin İbn Sinacılığı ve İbn Rüşdcülüğü şeklinde gelişip yaygınlaşır. Dahası bu gelenek, Endülüs İslâm'ının büyük manevî simalarını yeniden yaşatan Peder Migel Asin Palacios'un (Miguel Asin Palacios, vefatı 1944) ve ekolünün eserlerinde de kendini gösterir.

İşte bu felsefe, bu bilgelik ve bu inanç açısından bakıldığında, Kurtuba ve Endülüs, bilimler konusunda, sadece Grek ve Doğu kültürlerinin Avrupa'ya aktarıldığı bir istasyon olmakla kalmadı. Matematikçilerinin, astronom-

larının, kimyacılarının, tarım teknisyenlerinin ve tabiplerinin de ilmî gelişmeye çok büyük katkıları oldu.

Astronomide: Gezegenlerin yörüngelerinin tespitinde Kepler'in öncüsü (Lâtinlerin 11. yüzyılda Azarquiel dedikleri) El-Zerkâli, enlemlerin ölçümü için usturlabın geliştirilmesine hayli katkıda bulundu. (Lâtinlerin 13. yüzyıl başında Alpetragius diye bildikleri) Nureddin el-Bitrûcî, Batlamyus sistemiyle ilgili tenkidiyle Kopernik'in öncüsü oldu.

Tıpta: Zirve eser, (Lâtinlerin Albulcasis dedikleri, Kurtuba yakınındaki Zehra'da 936'da dünyaya gelen) Ebulkâsım Ezzehrâvî'nin kitabı oldu. Kendisinin cerrahlık konusundaki *Tasrîf* ve eczacılık dalındaki *Düstûr'us-Saydale* adlı eserleri, Jerar dö Kremon (Gérard de Crémone) tarafından 12. yüzyılın sonunda Lâtinceye tercüme edilecek, 1475'te Salerno, 1647'de de Venedik baskıları yapılacak, böylece beş yüz yıl boyunca kaynak eser olarak kullanılacaktır.

Sanatta: Avrupa'da saraylı aşkı veya kibar aşkı diye bilinen şiirin kaynağı Endülüs'tür. Bunun da baş temsilcisi Kurtubalı İbn Hazm'dır. Endülüs musikisine gelince, o musiki, Batı'da asırlardan beri gönül tellerini titretmeye hâlâ devam ediyor.

O harikulâde sanat atılımının şahidi taştan âbideler, Saragosa'dan Sevilla'ya kadar her yerde, bilhassa Kurtuba'daki Ulu Cami ile Gırnata'daki Elhamra Sarayı varlıklarını hâlâ sürdürüyorlar.

Bizim bu eserde dile getirmeye, vurgulamaya çalıştığımız husus; Avrupa'da ilk rönesansın 16. yüzyılda İtalya'da değil, tam aksine 13. yüzyılda İspanya'da başlamış olduğudur.

Birinci Bölüm
Endülüs'teki Batı İslâm'ı

“İspanya'nın Araplar Tarafından Fethi” Masalı

Arabistan'ı İslâm'a kazandırabilmek için (610'dan 632'ye kadar) Hz. Muhammed'in yirmi iki sene çalışıp çabalaması ve on dokuz sefer yapması (Buharî, 64/89) gerekti.

Hâlbuki bütün İspanya'yı bir baştan diğer başa kat etmeleri için, Müslümanlara üç seneden daha az (711-714) bir zaman ve tek bir savaş (Kadis yakınında 19 Temmuz 711'deki Guadalete/Vadi Leke savaşı) yetti de arttı bile.

Niçin?

Yahudi veya Hıristiyan adacıları dışında kalan Arabistan yarımadasında Tek Allah inancının, “kanun tanımaz dünyada” (cahiliyede) zafer kazanması için savaşmak gerekmişti.

İslâm öncesinin Arabistan'ı esas itibariyle müşrikti, çok tanrıçıydı. İslâm'ın kendisine henüz ulaşmadığı İspanya ise, sayıca kalabalık Yahudi topluluklarıyla birlikte, Hıristiyan ve büyük oranda da (Arius'un) Aryen mezhebındendi.

İşte Arabistan ile İspanya arasındaki bu farklılık, sadece yayılışın çabukluğunu izah etmez, şeklini de açıklar. Nitekim İber Yarımadası, yabancı istilâcılar, yani Müslümanlar tarafından askeri açıdan fethedilmemiş, tam aksine ve daha ziyade burada (325'teki İznik Kon-

sili'nde ilân edilen Teslis'e* ve Hz. İsa'nın ilâhlığına imanı kabul eden Hıristiyanlar ile Tevhitçi**, yani Teslis'i reddeden ve Hz. İsa'yı Allah olarak değil de Allah'ın kendisine vahyettiği bir elçi olarak gören Hıristiyanlar arasında) bir iç savaş olmuştur.

Bunun ardından da yaklaşık bir buçuk asırlık bir süreye yayılan bir kültür değişim ve dönüşümü meydana gelmiştir.

Hicret'in birinci yüzyılında İslâm'ın yayılışı, bilhassa gerek Museviliğin, gerekse "sapkın mezhepli" (İznik dogmasının reddini "tercih eden" kimselere o zamanlar "sapkın" deniyordu) Hıristiyanlığın baskın olduğu her yerde, şimşek hızıyla ve genellikle de barışçı bir şekilde gerçekleşti.

İspanya'nın durumu bir istisna oluşturmamıştır. Bu da zaten İslâm'ın özülüyle yakından alakalı sebepler yüzündendir.

Kur'ânî vahiy, İslâm'ı, Peygamber Hz. Muhammed'in tebliğiyle ortaya çıkmış, yeni *bir* din olarak sunmaz ("De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim!", Ahkâf, 46/9). Aksine, Allah'ın "insana ruhundan üflediği" (Hicr, 15/29) andan beri sürüp gelen temel ve ilk din olarak takdim eder.

İşte o andan beri, (ister Yahudilik, ister Hıristiyanlık, isterse Müslümanlık olsun, vahyolunmuş her dinin ortak paydası olan "Allah'ın iradesine teslim olma" anlamına gelen) İslâm yegâne dindir. Nitekim Kur'ân'da Allah'a kayıtsız şartsız "teslimiyet" in örneği olarak gösterilen Hz. İbrahim, "müminlerin atası" olarak adlandırılır;

* Üçlü, Üçleme, yani Baba, Oğul ve Rûhulkudüs/Kutsal Ruh'tan oluşan Hıristiyan akidesi, çev.

** Allah'ı yukarıdaki gibi üç unsur şeklinde görmeyen ve yegâne, tek, biricik kabul eden inanış, çev.

Hız. Musa ile Hız. İsa da, bu "Allah'a teslim olma" bakımından İslâm peygamberleri olarak görülürler. Kur'ân'a göre Hız. Muhammed, onların mesajını tasdik etmek, tarihî bozulma ve tahriflerden o mesajı arındırmak ve tamamlamak üzere gönderilmiştir.

Kur'ân'a göre ezelî ve ebedî mesajın en önemli tarihî tahriflerinden biri, meselâ Yahudilikte, evrensel olan ilâhî mesajın kabileci bir anlayışla tek bir halka seslenir hâle getirilmesi ve o mesajın tek temsilcisinin de Allah'ın bu seçkin kavmi olduğu iddiasıdır. Hâlbuki Hız. Peygamber veda hutbesinde açık ve net olarak şöyle diyecektir: "Bir Arap'ın bir başkasına Allah'a tam teslimiyet (takva) dışında hiçbir üstünlüğü yoktur."

O yüzden İslâm toplumu, Allah'ın birliğini ve yüceliğini, Hız. Âdem'den Hız. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin evrensel mesajını kabul edip inanan herkese, köken ayırımı yapılmaksızın açıktır.

Kur'ân'da Yahudilere karşı yöneltilen tenkitler, Hız. Musa'nın ve diğer peygamberlerin mesajlarını değil, aksine o mesajların tekeli yorumlarını hedef alır.

Aynı şekilde, Hıristiyanlara karşı yapılan tenkitler de, Hız. İsa'nın mesajına değil, "Hız. İsa'nın Allah'a ortak koşulması" nadır. Çünkü İznik Konsili, (İncil'e yabancı) Grek felsefesinin diliyle Hız. İsa'nın Allah ile "aynı cevherden" ("omoousios") olduğunu iddia eder ve (kavramları, aşkın/müteâl mesihî tecrübesini tercüme edemeyen yine bu aynı Grek felsefesinin diliyle) Allah'ı üç "unsur"un "Üçlüsü/Teslisi" olarak tarif eder.

Kur'ân'da vahyedilen hâliyle İslâm, evrenselliğiyle kendini gösterdiği ve belli bir halkın kendine has geleneklerine bağımlı görünmediği müddetçe, harikulâde bir parıldayışla

göz kamaştırıcı bir biçimde yükselip yayıldı. Çünkü iman sahibi biri için İslâm'ı kabullenmek, kendi imanından bir kopuş olmadığı gibi eski inancını inkâr da değildi. Tam aksine herkes, kendi peygamberinden aldığı mesajı İslâm'da en sade ve en tanıdık hâliyle görüyor ve benimliyordu. Bu yeni inancın hayatın bütün alanlarına tatbiki, Allah'ı her insanda ve ekonomi, siyaset ve kültür gibi bütün sosyal ilişkilerde hâzır ve nâzır yapıyordu.

Bu Kur'ân İslâm'ı, Ortadoğu'da, bütün Yahudi-Hıristiyan dünyasında derin bir yankıyla karşılaştı. Söz gelimi, "Ebyonitler" (ébionites), yani Hz. İsa'yı Allah'ın biricik Oğlu olarak değil de, Hz. Musa'nın haber verdiği peygamber olarak gören Yahudiler, 70 yılından sonra Hıristiyan olmuş, muhtemelen züht ve takva sahibi Esenyen (Essénien) Museviler idiler. Bunlar, Suriye'nin Helenleşmiş (Antakya) kısmında değil de, Ârâmî kısmında, Şam'da çok sayıda bulunuyorlardı. Roma İmparatoru Trajan'ın hükümranlığı sırasında (98-117) ortaya çıkan ve Ebyonitlere çok yakın olan "Elkaitler" (Elkaïtes) de Hz. İsa'yı bir insan ve bir peygamber olarak görüyorlardı. Onların hareketinin kurucusu Elkai, Pers'te (Persler arasında) ilâhî ilhama mazhar olmuştu ve Yahudi geleneğine uygun olarak sünnet olmayı ve Şeriata itaati emrediyordu. Anadolu ve hatta Bizans'taki "Monorşiyанизm" ise, Yahudi tektanrıcılığının devamıydı ve buna göre Oğul ile Rûhulkudüs, Musevîlik anlamında yegâne olan Allah'ın tezahürleriydiler. Bu akımın en önemli temsilcisi, Filistin'in Kirene bölgesinden Sabellius, Papa Kalikst (Calixte) tarafından aforoz edilmiştir.

Endülüs'te, tevhit ile şirk arasındaki muhalefet, sadece İslâm nüfuzundan önce değil, (Hz. İsa'nın ilâhlığı konusundaki İznik dogmasını kabul eden) "üçlemeci/teslisçi"

Hıristiyanlar ile bu “aynı cevherden olma” dogmasını reddeden tek Allah inancına sahip “Aryuşçular” arasındaki fikrî tartışmalardan da çok önce vardı.

İber Yarımadası sahillerine Ortadoğu'dan gelmiş olan “fukahâ” (İslâm hukukçu ve skolastik* kelâmcıları), bu bin yıllık kültürden bîhaberdiler. Onlar İslâm'ın sadece Peygamber Hz. Muhammed ile birlikte doğmuş olduğuna kâni idiler. Hâlbuki Kur'ân, (Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmak demek olan) İslâm'ın, Allah'ın “ruhundan üflediği” ilk insanla (Hz. Âdem'le) çağdaş, temel ve ilk din olduğunu durmadan dile getirir. Hz. İbrahim (ki Kur'ân onu “müminlerin atası” olarak takdim eder), Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed aynı ve tek dinin peygamberleridir.

Endülüs'te, binlerce yıldır bütün ulvî ruhaniyetlere özgü (Kenan diyarının peygamberlerinden bile çok öncelere dayanan) bir tektanrıcılık ile halka mahsus, yine o kadar eski, bir çoktanrıcılık (ki onun belirtileri her çağda görülür, nitekim bugün de para, millet, seks veya “lider” putçuluğu şeklinde görülüyor) çatışma hâlindeydi.

Tek Allah ile çoklu gerçek varlık arasında “aracılar” arayışı sürekli karşımıza çıkar. Nitekim Hindistan'ın “Vedalar”ında, bundan dört bin yıl önce, şöyle denilir: “O'nun isimleri çoktur, ama O, Bir'dir.” Brahma, Vişnu ve Şiva üçlüsü, İran'ın “Manikeizm”i veya Eflâtun'un *Diyalogları*ndaki *Timeos*'ta adını ettiği “Demiurj” (Demiurge**) gibi manidardır.

* Burada kastedilen anlam, daha çok (yanılmaz ve hata etmez kabul edilen) bir üstada veya üstadların söyleyip yazdıklarına bağlı kalan, onları şerh etmekten öte entellektüel bir çaba göstermeyen, dar kalıplar içinde sıkışıp kalan, düşünceye ufuk açmak yerine sınırlandıran, fikrî açılımdan uzak tavidir, çev.

** Kâinatın mimar ilâhı, çev.

Üçlü akideye sahip Hıristiyanlar ile tek Allah'a inanan Hıristiyanlar arasındaki tartışmalar veya İslâm'ın yayılışının derin sebepleri ve zorlukları ele alındığında, insanlık tarihinin bu sâbitesinin (değişmez değerinin) unutulmaması gerekir.

Bu durum, yani Endülüs'te tektanrıcılıkla çoktanrıcılığın uzun zaman süren çatışmaları, İber Yarımadası'na has şartlarla da yakından ilgilidir. Bu yarımadanın Kuzeyinde ve Merkezinde Hint-Avrupa geleneği baskındı. Güney ve bilhassa Türdetani –Mursia ve Badajoz bölgeleriyle birlikte şimdiki Endülüs– ise, (Yahudi “diaspora”sıyla yaygınlaşan) Sâmi* ve irfânî şekliyle, tevhitçi bir eğilimin derin etkisi altındaydı. Orada Kartacalılar ile Berberilerin tesiriyle Mısır'ın İskenderiye'sinin Hıristiyan Ariusçu akımı kendini hissettiriyordu. Bu akım ise Kur'ânî vahye ve onun tavizsiz tek Allah inancına kolayca geçiş yapılabilecek bir niteliğe sahipti.

Teslis (Üçlü Allah inancı) dogması ve Hz. İsa'nın Baba ile “aynı cevherden” olduğu dogmasını zorla kabul ettirerek imparatorluğuna ideolojik bir birlik kazandırmak için İmparator Konstantin'in emriyle 325'te toplanan İznik Konsili, bu dogmaları kabul etmemekle suçlanan İskenderiye rahibi Arius'u mahkûm ederek Hıristiyan âlemini böler.

O andan itibaren, Hz. İsa'nın “çift tabiatı**” konusunda “sapkın mezhepler” çoğalır. Bir kutupta, Antakya keşişi iken 428'de İstanbul piskoposu olan Nestorius tarafından başlatılan Nesturilik vardır ve bu Tanrı'nın çile ve işkence

* Hz. Nuh'un oğlu Sam'dan gelen Kuzey Afrika ile Batı Asyalı halklara bu ad verilir. İçine Berberiler de girdiği hâlde Sâmi ifadesi daha ziyade Yahudiler ve Araplar için kullanılır. Günümüzde aynı kelimeden türetilen “semitizm” ve özellikle de “antisemitizm” kelimesiyle daha çok Yahudi kavmi kastedilir olmuştur, çev.

** Bir yanıyla insan, diğer yanıyla ilâh olan tabiatı, çev.